

В.І.ШИНКАРУК ЯК ІНІЦІАТОР АНТРОПОЛОГІЧНОГО ПОВОРОТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ХХ СТОРІЧЧЯ

В.І.Шинкарук (22.04.1928 – 29.11.2001 рр.) є знаковою постаттю у становленні післясталінської, справжньої, заглибленої у проблеми буття української філософії. Саме він заклав підвалини радикального повороту в українській повоєнній філософській думці, створивши у 1968 році, відразу після того, як очолив за рекомендацією П.В.Копніна Інститут філософії, відділ філософської антропології (до 1991 р. – відділ діалектичного матеріалізму). Тематична спрямованість відділу – і в цьому полягає неоціненна заслуга В.І.Шинкарука – від самого початку була задумана як осмислення проблеми людини, її буття та її місця в світі, її ціннісних та світоглядних орієнтацій. Такий підхід був зумовлений тим, що на той час в українській філософії були достатньо представлені гносеологічні, історико-філософські напрацювання, публікацій із логіки наукового пізнання та інших, але в яких у цілому не було місця людині, її прагненням та інтересам, її духовним пошукам і буттєвій закоріненості й самореалізації.

Отже, духовна атмосфера кінця 60-х – початку 70-х років в Україні була прикметна не лише творчістю українських письменників – шістдесятників, але й тим, що саме в цей час українські філософи – за ініціативою й під безпосереднім ідейним впливом В.І.Шинкарука – заклали підвалини того антропологічного повороту в українській філософії, який був продуктивним впродовж десятиліть і котрий приносить свої вагомні плоди й донині. Тож у центрі авторської уваги – засадничі підходи та поняття творчої спадщини В.І.Шинкарука, передовсім – буття, суще, світ.

Коли оцінюються постаті такого масштабу, якою був В.І.Шинкарук, то чомусь завжди зринає, висувається на передній план прямиий, без врахування усього антропо- та соціокультурного контексту, порівняльний аналіз категоріальної сітки, основних понять, якими оперував саме він, і, відповідно, якими користувалися такі визначні філософи ХХ сторіччя, як, скажімо, Гайдеггер чи Сартр.

Такий підхід, звісно, є зрозумілим і важливим. Але не менш, а

часом і більш важливим є оцінювання внеску того чи того мислителя в духовну ситуацію певної історичної доби, зокрема в духовну ситуацію України і регіону, де він жив і творив.

У цьому контексті, як гадаємо, роль Володимира Шинкарука в духовній ситуації України останніх чотирьох десятиліть є непересічною, яку можна порівняти зі значущістю творчості українських поетів-шістдесятників.

Він зробив вельми помітний внесок у розробку історико-філософської та гносеологічної проблематики, опублікувавши розлогі монографії з дослідження теорії пізнання, логіки та діалектики Гегеля та Канта.

Проте найголовнішою, найпомітнішою заслугою В.І.Шинкарука у царині філософії та духовної ситуації доби в цілому було започаткування ним повороту до дослідження філософсько-антропологічної проблематики. Тим більше вагомою була ця заслуга стосовно тогочасної антропо- та соціокультурної ситуації.

Радянська людина кінця 60-х років, ледь отямившись від жахів та параної сталінської деспотії, відчувши теплий подих хрущовської відлиги, коли з'явилася надія, знову постала наприкінці 60-х – на початку 70-х років перед ситуацією повернення якщо не тоталітаризму, то авторитаризму – безсумнівно і зримо.

Духовна ситуація доби вимагала нових філософських підходів, передовсім спрямованих на підтримку душевних сил та духовної міці української людини, яка зустрілася з новими випробуваннями пізньобрежнєвської доби, доби маланчукізму – посилення ідеологічного пресингу, постійних звинувачень у ревізіонізмі та абстрактному гуманізмі, духовної задухи загалом.

Слід сказати, що 1968 рік, коли В.І.Шинкарук очолив Інститут філософії, був часом продовження відлиги в Україні – шелестівською добою, яка закінчилася лише 1972 року. Але в повітрі, із Москви уже віяло новими холодами, новими випробуваннями долі української людини, на що філософія мала негайно й мужньо зреагувати.

Такі нові філософські підходи й були ініційовані В.І.Шинкаруком у 1968 році, відразу, коли він очолив Інститут філософії. Цього ж року він створює відділ, фактично спрямований на розробку філософсько-антропологічної проблематики (але названий, у дусі доби, відділом діалектичного матеріалізму) відразу, упродовж кількох років залучивши до роботи в ньому О.І.Яценка, В.П.Іванова,

М.Ф.Тарасенка, В.Г.Табачковського, М.О.Булатова, О.Є.Ільченка, І.М.Молчанова, А.М.Лоя та ін. Водночас він пише програмні для всього українського філософського загалу статті, опубліковані у першому номері нового філософського часопису “Філософська думка” за 1969 рік та в журналі “Вопросы философии” за 1970 рік.

Ці статті задали на довгі роки вихідні параметри роботи відділу, що вилилося згодом у цілу низку колективних та індивідуальних монографій, а також науково-теоретичних конференцій. Водночас висловлений у них загальний концептуальний підхід мав значення для усіх розробок Інституту, особливо в плані збагачення їх змісту ціннісно-орієнтаційними, світоглядними та культурфілософськими підходами. Зрештою, наприкінці 70-х років було ініційоване В.І.Шинкаруком створення відділу філософії культури, який успішно та результативно функціонує під керівництвом Є.К.Бистрицького й нині.

У чому ж полягала суть антропологічного повороту в українській філософії, ініційованого у 1968 – 69 роках В.І.Шинкаруком?

На той час в українській філософії уже відбувся гносеологічний поворот, відхід від вульгарного онтологізму, вийшла низка праць П.В.Копніна та його колег з відділу логіки наукового пізнання, який і донині успішно й результативно працює під керівництвом М.В.Поповича. Виходили роботи подібного спрямування й у Москві та інших містах, а також книжки з аналізом сучасної західної філософії.

Проте в позитивних дослідженнях – з теорії пізнання та логіки науки – попри їх концептуальну плідність не було одного: певним чином губилася, не знаходила свого місця людина (так само, як і в працях з історичного матеріалізму).

Поза увагою дослідників була людина в усій різноманітності своїх прагнень, сподівань, надій, радощів і мук, страждань, екзистенційного напруження, духовних і душевних поривань. Людина – в усій об’ємності свого розуму, раціонального й ірраціонального, прагнення до самоздійснення й подолання перепон на цьому шляху. Людина, яка хоче бути, а не лише мати.

На перший погляд може видатися дивним, що ініціатором антропологічного повороту в українській філософії був саме В.І.Шинкарук: адже йдеться про автора праць з історії діалектики, логіки та теорії пізнання. Проте, по-перше, ніколи не слід забувати, що його твори були присвячені аналізу німецької класики, у якій

розроблялися принципові для розуміння буття людини у світі проблеми трансцендування як постійного виходу за межі сущого та власного “Я”, проблеми умов пізнання та граничного обґрунтування знання, проблеми свідомості, самосвідомості, феноменології духу тощо, тобто у цілому з’ясовувалися засади осягнення буття людини в світі.

Але найголовніше те (мабуть, у цьому й полягала заслуга В.І.Шинкарука як мислителя), що він, проживши разом зі своїм народом драматичні й трагічні роки сталінщини та непрості шляхи повернення до нормального людського існування в часи хрущовської відлиги, водночас дуже глибоко проймався подальшою долею рідного народу, української людини. Саме це й спонукало його до обґрунтування програми дослідження буття людини в світі, викладеної ним у першому номері “Філософської думки” за 1969 рік.

В.І.Шинкарук завжди щільно ідейно співпрацював із П.В.Копніним. Він був рецензентом чи відповідальним редактором усіх п’яти монографій Копніна (навколо останньої з них було влаштовано справжній ідеологічний шабаш), як і рецензентом етапної колективної монографії “Логіка наукового дослідження” під редакцією П.В.Копніна та М.В.Поповича. У свою чергу, Копнін був опонентом докторської дисертації Шинкарука.

Започатковуючи антропологічний поворот в українській філософії, В.І.Шинкарук завжди солідаризувався з копнінівським визначенням предмету філософії як людини в її тотальності та її проекції у майбутнє.

Зрозуміло, що таке визначення предмету філософії не було суголосним із заідеологізованою добою. Як вихід за рамки офіціозу сприймалося також Шинкарукове звернення до проблематики людини і світу, світорозуміння та світовідчуття. Водночас це звернення відкривало нові тематичні горизонти, давало змогу як аналізувати буття в усій його об’ємності, так і стверджувати те, що було і є надзвичайно важливим для пересічної української людини, – її життєвий оптимізм, волю до обстоювання визначальних на даний час інтересів та потреб.

Означивши необхідність поставити в центр філософської рефлексії проблему людини та світу, В.І.Шинкарук відразу ж переходить до осмислення усієї неоднозначності й складноструктурованості феномена буття людини у світі. Для В.І.Шинкарука було

само собою зрозумілим, що адекватне усвідомлення питання про людське буття є можливим, як було з'ясовано ще в античності, лише на основі відповіді на питання про буття як таке, буття у принципі і, відповідно, про діалектику буття й ніщо та світу як такого.

Чому це так? А тому, що у філософії, починаючи від її витоків, суще, світ речей і процесів завжди мисляться як те, що є скороминущим, за яким завжди стоїть те, що лежить в його основі, що є його горизонтом, його межевою характеристикою, граничною засадою та підвалиною.

І це стосується всіх фундаментальних ідей: ідей прекрасного й потворного, добра і зла, пізнання сущого й передумов пізнання взагалі, істини як такої, зрештою – буття в істині.

Нарешті, існує питання про те чи те суще, але є також питання про буття у принципі як спосіб людського існування, про витoki цього буття, буттєву заглибленість існування людини у світі та її постійні і незборимі духовні пошуки, пошуки першовитоків, тобто питання про проблему *dasein*'у.

Причому, з одного боку, йдеться про осмислення таких вузлових категорій, як буття й небуття, простір і час, життя та смерть, конечно – безконечно, свобода – необхідність тощо. А з іншого – йдеться про те, що людське буття – це та сукупність життєвих практик, життєвіту людини, яка є надзвичайно екзистенційно напруженою, бо вимагає постійних вольових зусиль до розв'язання колізій буття. В.І.Шинкарук також завжди підкреслював, що проблема людського буття – це не проблема людини взагалі, а окремої людської особистості, кожного з нас, взятого у його віковій еволюції: дитинстві, юності, зрілості. Через це й людський світ – це не чийсь, не якийсь абстрактний *Lebenswelt*, а сукупність персональних життєвих практик та доль, життєвих світів кожного з нас, кожного пересічного подорожнього на життєвій ниві.

Буття кожної людини пов'язане з постійним трансцендуванням, у сенсі виходу за межі сущого та власного “Я”, яке завжди пов'язане із залученістю до вічного, позачасового.

Як бачимо, В.І.Шинкарук дає широку панораму основоположень філософсько-антропологічного підходу, де є місце поняттям і буття, і світогляду.

Звичайно, у вузівських філософських курсах потрібно передовсім так чи так викладати вчення про буття, якщо ми хочемо

виховувати самосвідомих, а, отже, й відповідальних громадян держави. Це – важливе завдання викладання філософії.

І ті, хто нині в Україні зазіхає на викладання філософських дисциплін у вузах та технікумах і на кандмініуми з філософії, – це просто обмежені, недалекі люди. А в принципі такі, які не можуть мислити по-державному. Бо ж думка про те, що в добу інформаційного суспільства потрібні лише нові технології і наука, яка виключно їх обслуговує, і не потрібна високочола, високопрофесійна філософська, як і гуманітарна взагалі, освіта – ця думка, щонайменше, хибна. Вона може спрямовувати до нових форм етатизму та авторитаризму.

Відтак абсолютно недостатньо готувати у вузах та технікумах звичайних технарів. Слід виховувати саме особистості, самосвідомих громадян України, яким би були близькими, органічними і гуманістичні ідеали, і етичні принципи та норми.

Проте водночас ніколи не слід забувати, що є й інша частина громадян України, яка вищої освіти не здобувала, але котра добре орієнтується в усіх складнощах буття. Орієнтується передовсім тому, що *кожна* людина має світогляд, своє світорозуміння, світовідчуття та світосприймання.

Не маючи змоги докладніше спинятися на висвітленні решти концептуальних підходів В.І.Шинкарука, все ж згадаймо хоча б такі окремі моменти.

По-перше, це – осмислення ним феномена персонального людського буття нібито із середини. Йдеться про його роздуми про те, що людина не стільки живе, скільки переживає, та про його концепцію віри, надії й любові.

Особливо потрібно підкреслити його звернення до феномена надії, яке було зовсім не випадковим і зумовлене тим, що в ХХ сторіччі зазнали фіаско дуже вагомні, концептуально насичені й позірно гуманістично зорієнтовані утопії, що призвело до великих розчарувань, страждань і крові, психологічного надриву.

Проте людина повинна жити за будь-яких обставин. І якщо в неї немає надії, то втрачається і сенс її існування. Надії, у якій, на відміну від мрії, майбутнє сприймається не лише як можливе, але й як належне й необхідне.

Також коротко слід сказати і про його любов до природи, про його надзвичайно чітке усвідомлення екологічної загрози як

загрози самому людському існуванню, а не лише доквіллю. Про це він неодноразово писав сам, а за його ініціативою було створено сектор екології, який і нині успішно і плідно працює в Інституті під керівництвом М.М.Кисельова.

У такому контексті по-новому постає і питання про буття. Адже світ – це не просто людський світ, а те, що існує саме по собі, і саме як такий є *самоцінним і прекрасним*. А як показують екологічні негаразди останніх десятиліть, людина занадто замахнулася у своєму техніко-операційному пориванні і її подальша доля напругу залежить від того, чи зможе вона відновити хоча б якусь відносну рівновагу у взаєминах із доквіллям, тобто зі світом самим по собі.

Тому й потрібно іще раз радикально переосмислити саме поняття буття. Якщо до цього завжди вважалося, що буття – це прикметна риса, проблема передовсім світу людини, а в тваринному світі існує лише сукупність зовнішніх речей, тобто, що буття принципово корелятивне людині, воно з'являється у світі як проблема разом із нею, то події на екологічному фронті останніх десятиліть засвідчили, що це зовсім не так. Засвідчили, що проблема буття – це така ж проблема для тварини, як і для людини (йдеться передусім про проблему видового розмаїття), навіть більше – це проблема і для рослин.

Більше того, у ХХ сторіччі стало цілковито зрозумілим – і у цьому найбільша проблема, найбільш бентежна і страшна істина, – що людина є *єдиною* на планеті живою істотою, здатною здійснювати цілеспрямоване, свідоме (!) нищення до себе подібних. До того ж нищення масштабне. Ніякий лев чи крокодил доти, допоки він не буде страшенно голодним, не йде на полювання. Тобто останнє є для нього цілковито вимушеною дією. А от у людини – ні... Є над чим, і до того ж міцно, подумати: чим є те, що завжди вважалося найвищими чеснотами людини – свідомість, цілераціональність тощо, і яким є людське ество взагалі.

Слід відтінити ще кілька моментів, які характеризують В.І.Шинкарука як глибоко українську людину, не байдужу до долі рідного народу. Це засвідчують і його численні публікації, у яких він писав про любов до Вітчизни як запоруку становлення справжнього громадянина, і його концептуальна установка на неможливість повноцінного особистісного становлення та буття, особистої автентичності поза межами становлення громадянина держави Україна, ідентичності національної.

Це також засвідчує ініційоване ним в Інституті велике колективне дослідження, яке було опубліковане у 1996 році – “Феномен української культури: методологічні засади осмислення”.

Зовсім не випадковими були також його постійне звернення до постаті і вчення Григорія Сковороди, акцент на розгляді цього вчення як такої рефлексії щодо пізньоантичних та біблійних текстів, відпрацювання якої у даному разі глибинно пов’язане з українськими душею та долею Г.С.Сковороди. І осягнути це вчення є неможливим поза настановами кордоцентризму.

Водночас В.І.Шинкарук був ініціатором видання повного зібрання творів Г.С.Сковороди у двох томах, написавши передмови до нього.

Слід також сказати про те, що В.І.Шинкарук був автором Закону “Про мови в Українській РСР”, прийнятому Верховною радою у 1989 році. Цей закон працює й понині і завдяки йому українська мова закріплена в Конституції України як мова державна. Що б хто нині не говорив про застарілість окремих його положень, але без нього з українською мовою були б значно складніші проблеми, аніж ми маємо їх на сьогодні.

Упродовж багатьох років В.І.Шинкарук очолював Товариство “Знання” України. Ця його плідна робота мала велике значення для становлення повновагого громадянського суспільства в Україні.

Насамкінець буквально кілька слів про те, чим займається відділ філософської антропології, котрий 33 роки очолював В.І.Шинкарук, впродовж останніх хоча б 10 років. За цей час за результатами виконання планових тем було опубліковано колективні монографії: “Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми” (2000 р.), “Колізії антропологічного розмислу” (2003 р.), “Філософія. Світ людини (Курс лекцій)” (2003 р.), “Людина в есенційних та екзистенційних вимірах” (2005 р.), “Людина у цивілізації XXI століття: проблема свободи” (2006 р.).

Нині за результатами завершення у грудні 2007 р. співробітниками відділу планової теми закінчено підготовку до друку колективної монографії “Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного”. Її автори, відштовхуючись від важкого та суперечливого досвіду ХХ сторіччя, намагаються різнобічно осмислити взаємозв’язок позитивного та негативного у людському естві та, відповідно, у світі людини.

Нині співробітники відділу працюють також над не менш вагомою як у теоретичному, так і в практично-духовному плані, у плані цивілізаційного вибору України темою, а саме – “Антропокультурні чинники європейського вибору України”.

Підсумовуючи, слід сказати, що нинішнім філософам України є над чим думати та над чим працювати. Але при цьому ніколи не слід забувати того, що нинішні творчі пошуки філософів України якщо не у принципі, то частково стали можливими завдяки тій самовідданій, плідній і мужній філософській праці, яку не в кращі часи ідеологічного пресингу, часи гонінь на самостійну й самобутню філософську думку в Україні здійснив справжній мислитель, наш колега і старший товариш – Володимир Ілларіонович Шинкарук.